

Semiotic Analysis of the Discourse of Archaic Nationalism in the Transformations of Contemporary Persian Painting¹

Rasoul Parvan²
Mohsen Marasy³

Received: 2024-12-13
Accepted: 2025-01-29

Abstract

At different points in Iranian history, discourses have been formed under the influence of factors from within and sometimes outside of society, and these discourses have influenced Iranian art, including Persian painting (miniature). The influence of social contexts on the transformations of contemporary miniature is a topic that can be studied from different aspects. In one aspect of this study, the influence of social discourses on painting is studied, and the formal and content structure of these works are explained and analyzed based on social factors, and the quality of their transformations in creating symbolic visual elements as representations of Iranian society are explained. In fact, this type of research is an explanation of the role of specific social phenomena in the transformations of contemporary Iranian painting. One of these social phenomena is the discourse of archaic nationalism, which has placed imagery in painting on a different path from the past. This article aims to describe and semiotically analyze the transformations of the visual elements of contemporary Iranian painting under the influence of this discourse. This discourse, which has its roots in Western nationalist ideas and in Iran, with some changes in its nature, has been reduced to preserving the ancient values of ancient Iran and has been considered in various cultural fields, including contemporary Persian painting. Accordingly, the works of miniature that have been created under the influence of the

¹DOI: 10.22051/jjh.2025.49216.2276

²PhD Student of Art Research, Faculty of Art, Shahed University, Tehran, Iran. uk.ac.ir@rasoul.parvan.

³Assistant Professor, Department of Art Research, Faculty of Art, Shahed University, Tehran, Iran, Corresponding Author. shahed.ac.ir@marasy.

discourse of archaic nationalism in the contemporary period have incorporated signs of the cultural values of ancient Iran. The purpose of this research is to introduce this discourse and analyze the transformations in the visual elements of contemporary Iranian painting under the influence of the aforementioned discourse. In order to achieve the purpose of the research, an attempt is made to answer the following question: What were the effects of the discourse of archaic nationalism on the visual transformations of contemporary Iranian painting and how did it emerge?

The research method in this article is semiotics, a set of qualitative methods with a critical-discursive semiotics approach. The research process consists of three stages: identifying the discourse of archaic nationalism in contemporary Iranian history, identifying examples of reflection of this discourse in contemporary painting, and explaining and analyzing the aforementioned discourse in selected works of painting. The analysis of information according to the qualitative method is based on rational reasoning and focuses on interpreting texts and works of painting and finding their relationship with the text of the discourse of archaic nationalism. In this article, the works of contemporary Iranian painting that have been available to the researcher are considered the research community. The method of sampling is purposive selection. The criteria for selecting the sample are: first, the works of painting related to the 14th century AH should have the theme of archaism; second, the works of painting should preferably have a symbolic expression; and third, the works of painting should be by well-known painters. To meet the third condition, the work must be published in a scientific or specialized source or accepted in an official exhibition, including painting biennials. The data collection method is library and image studying.

The research background shows that the research related to the topic of this article has focused on finding and introducing discourses related to painting by studying and surveying historical, cultural, and social transformations in Iran. But in these research, study of visual elements to find the implications of social influences in painting works is weak. In addition, the research background shows that research in Iranian painting has tended to be more reflective in approach, and no independent research has been conducted specifically on the influence of the discourse of archaic nationalism on contemporary Iranian painting. The present study, while introducing and describing the discourse of archaic nationalism, has also analyzed the semiotics of painting works to find the connection between social texts and painting texts. The establishment of this connection has distinguished this article from the research background.

To explain and analyze the discourse of archaic nationalism on contemporary painting, it seems that multifaceted approaches should be used in order to be able to analyze. Linguistic, sociological, and specific languages alone do not provide a complete explanation and analysis of the discourses on painting, and it is felt that a combination of these points should be used in the explanation and analysis of the discourses. This combination can be called "discursive-critical semiotics". In this article, to analyze the role of the discourse of archaic nationalism in the transformations of painting, a "cultural and critical approach" has been considered in the analysis of the discourse.

Because the discourse of archaic nationalism is rooted in cultural factors. To analyze the impact of this discourse on contemporary painting from a cultural approach, it is necessary to explain two "discursive orders" and "meaning" in the discourse of archaic nationalism in relation to contemporary painting. Then, the factor of "ancient Iranian culture" will play a major role in examining this discourse.

Archaism in contemporary Iranian history has emerged in the cultural and political arenas since the late Qajar period and has occupied the minds of many Iranian writers, literary figures, and intellectuals. The idea of archaism in contemporary Iranian society, especially in the Pahlavi period, has been a discourse that artists, including painters, have been influenced by this social discourse and have created works with the idea of archaism and presented them to their audiences. Cultural factors have played the greatest role in the idea of archaism, and political factors have been effective in directing this idea in social institutions. Therefore, in addition to the fact that cultural institutions have played a role in promoting this discourse in society, Iranian political institutions have also paid attention to this discourse to advance their goals.

What created the dialogue and semantic system of the archaic discourse in the late Qajar era and in the Pahlavi era, and which continued in the thinking of some researchers during the Islamic Republic era, was the idea of reviving ancient Iranian traditions and beliefs in order to be made a new order in cultural and political thinking for the modernization of Iran. The semantic system of this discourse was in relation to the dialogue of "reviving ancient Iranian culture in contemporary Iran" versus "Islamic Iranian culture".

The biases of ancient Iranian cultural nationalism are depicted in Persian painting influenced by the discourse of archaic nationalism. As mentioned, in Iran, the cultural nationalism of ancient Iran emerged from the imported Western nationalism, and naturally, painters were also influenced by this space and created paintings. A review of a number of contemporary paintings shows that painters under the influence of the discourse of archaic nationalism painted the themes of ancient Iranian figures (Cyrus the Achaemenid, Khosrow Anushirvan, Khosrow Parviz, Barbad, and Rostam), the Persian language, the Nowruz celebration, and ancient Iranian architecture. Each of these topics has been one or more cultural indicators of Iran that have been reflected in a painting and have exhibited a manifestation of Iranian culture with the aim of preserving and revitalizing it.

The visual form or state that is related to a cultural value of ancient Iran is used in the semiotics of miniature works. In this article, by introducing objective and implicit signifiers, the values that are related to the discourse of archaic nationalism are analyzed with "critical discourse semiotics". These values that have been discovered in Persian painting works include: "The royal glory with the Crown and throne and obedient People", "Firdausi, the symbol of the New Persian language", and "Nowruz: The ceremony of greeting the king". A semiotic-critical analysis of contemporary Persian painting works under the influence of the discourse of archaic nationalism shows that the cultural values of ancient Iran have been manifested in pictorial forms

in Persian painting, and these elements are signifiers or signs that have meanings for the preservation and revival of ancient Iranian culture. The concept of the "Iranian royal glory" is depicted with the signifiers or signs of "crown and throne", "obedient People with the ruling king", and "the luxury of the imperial court" to evoke the ancient Iranian royal glory for the audience.

The "Persian language" is another cultural indicator whose central signifier is Ferdowsi, who is depicted as a symbol of the Persian language against the Arabic language in Persian painting. "Nowruz" is another cultural indicator of ancient Iran, which in contemporary Iranian painting is the concept of "Iranian royal glory". It is depicted in the form of the Nowruz king greeting ceremony in the architectural space of ancient Iran. This special space designed in this subject has provided the signifier or signs to indicate the concept to the audience mind.

KeyWords: Discourse Analysis, Nationalism, Archaism, Contemporary Persian Painting.

سال ۱۷، شماره ۴ زمستان ۱۴۰۴، شماره پیاپی: ۴۹

مقاله پژوهشی: ۷۰-۴۸

<http://jjh.jor.alzahra.ac.ir>

تحلیل نشانه‌شناسانه گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا در تحولات نگارگری معاصر ایران^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۲۳

رسول پروان^۲

تاریخ تصویب: ۱۴۰۳/۱۱/۱۰

محسن مرائی^۳

چکیده

نگارگری معاصر ایران تحت تأثیر مسائل اجتماعی، تحولاتی را در تصویرپردازی داشته که یکی از مسائل اجتماعی تأثیرگذار «گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا» بوده است. این مقاله بر آن است تا تحولات عناصر تصویری نگارگری معاصر ایران را تحت تأثیر این گفتمان، توصیف و تحلیل نشانه‌شناسانه کند. «آثار گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا بر تحولات تصویری نگارگری معاصر ایران چه بوده و چگونه به ظهور رسیده است؟» سؤال تحقیق است. این پژوهش ابتدا گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا در تاریخ معاصر ایران را تبیین می‌کند و در نهایت عناصر تصویری را تحلیل کرده و مدلول‌های هر یک از این عناصر تصویری که نشانه‌های گفتمان مزبور هستند را مشخص می‌کند. روش تحقیق در این مقاله، نشانه‌شناسی از مجموعه روش‌های کیفی با رویکرد نشانه‌شناسی گفتمانی-انتقادی است و روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای است. نتایج این مقاله نشان می‌دهد گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا به‌عنوان یک عامل اجتماعی، نگارگری معاصر ایران در قرن ۱۴ ه.ش را تحت تأثیر گذاشته است و سبب شده که عناصر تصویری خاصی که نمایان‌گر ارزش‌های فرهنگی ایران باستان بوده‌اند، در نگارگری به کار روند؛ این عناصر دال‌هایی هستند که مدلول آن‌ها «شکوه پادشاهی ایران باستان» و «ارزش‌های فرهنگی آن دوره» است که به‌منظور حفظ و اعتلای فرهنگ ایران باستان در نگارگری به کار گرفته شده‌اند.

کلیدواژه‌ها: تحلیل گفتمان، ملی‌گرایی، باستان‌گرایی، نگارگری معاصر ایران

1. DOI: 10.22051/jjh.2025.49216.2276

این مقاله برگرفته از رساله دکتری نویسنده اول به راهنمایی نویسنده دوم با عنوان: «تحلیل تحولات نگارگری معاصر ایران از دیدگاه تاریخ اجتماعی انتقادی» است.

۲. دانشجوی دکتری پژوهش هنر، دانشکده هنر، دانشگاه شاهد، تهران، ایران. rasoul.parvan@uk.ac.ir
۳. استادیار گروه پژوهش هنر، دانشکده هنر، دانشگاه شاهد، تهران، ایران، نویسنده مسئول. marasy@shahed.ac.ir

در مقاطع مختلف تاریخ ایران، گفتمان‌هایی از درون و گاهی تحت تأثیر عواملی از بیرون جامعه شکل گرفته است و این گفتمان‌ها بر هنر ایران از جمله نگارگری تأثیر گذاشته‌اند. تأثیر زمینه‌های اجتماعی در تحولات آثار نگارگری معاصر ایران موضوعی است که از وجوه مختلف می‌تواند مورد بررسی قرار گیرد. در یکی از وجوه این مطالعه، تأثیرگذاری گفتمان‌های اجتماعی در آثار نگارگری مورد بررسی قرار می‌گیرد و ساختار فرمی و محتوایی این آثار براساس عوامل اجتماعی بررسی و تحلیل می‌شوند و کیفیت تحولات آن‌ها در خلق عناصر تصویری نمادین و رمزگونه به‌عنوان بازنمودهایی از جامعه ایران تشریح می‌شوند. در واقع این دست پژوهش‌ها، تبیینی از نقش پدیده‌های اجتماعی مشخص در تحولات نگارگری معاصر ایران هستند. یکی از این پدیده‌های اجتماعی، گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا است که تصویرپردازی در آثار نگارگری را در مسیری متفاوت از گذشته قرار داده است. این گفتمان ریشه در اندیشه‌های ناسیونالیستی^۱ غرب دارد و در ایران با تغییراتی در ماهیت خود به حفظ ارزش‌های کهن ایران باستان تقلیل یافته است و در عرصه‌های مختلف فرهنگی از جمله نگارگری معاصر مورد توجه قرار گرفته است. بر این اساس، آثار نگارگری‌ای که تحت تأثیر گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا در دوره معاصر خلق شده‌اند، نشانه‌هایی از ارزش‌های فرهنگی ایران باستان را در خود جای داده‌اند. هدف از انجام این پژوهش، معرفی این گفتمان و تجزیه و تحلیل تحولات عناصر تصویری نگارگری معاصر ایران تحت تأثیر گفتمان مزبور است. در راستای تحقق هدف تحقیق تلاش می‌شود تا به این سؤال پاسخ داده شود: «آثار گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا بر تحولات تصویری نگارگری معاصر ایران چه بوده و چگونه به ظهور رسیده است؟» در این مقاله ضمن تبیین گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا در تاریخ معاصر ایران و توصیف این گفتمان در نگارگری معاصر، عناصر تصویری نگارگری با روش نشانه‌شناسی گفتمانی - انتقادی مورد بررسی قرار می‌گیرند و ضمن شناسایی دلالت‌های تصویری‌ای که بیان‌گر گفتمان مزبور هستند، مدلول‌ها از طریق ادبیات مربوطه تبیین می‌شوند. بررسی زمینه‌های تأثیرگذار اجتماعی در

تحولات نگارگری معاصر در شناخت هنر معاصر ایران حائز اهمیت است و ضرورت انجام تحقیق را نشان می‌دهد.

پیشینه پژوهش

پیشینه این تحقیق، پژوهش‌هایی هستند که نگاه جامعه‌شناسانه به هنر نگارگری ایران داشته‌اند و از بین آن‌ها پژوهش‌هایی که رویکرد تحلیل گفتمان دارند، به این مقاله نزدیک‌ترند. دل‌زنده (۱۳۹۷)، در کتاب «تحولات تصویری هنر ایران؛ بررسی انتقادی» تأثیرات برخی از عوامل اجتماعی بر هنر تصویری ایران در حوزه نقاشی، نگارگری و هنرهای جدید در اعصار قاجار و پهلوی را بررسی و تحلیل کرده است. در کتاب مزبور کمتر به موضوع نگارگری پرداخته شده است و در واقع هنر نوگرای ایران وجه غالب دارد. مریدی (۱۳۹۷)، در کتاب «گفتمان‌های فرهنگی و جریان‌های هنری ایران؛ کندوکاوی در جامعه‌شناسی نقاشی ایران معاصر» به معرفی نهادهای تأثیرگذار در تحولات نقاشی معاصر ایران پرداخته است و ضمن معرفی گفتمان‌هایی که این نهادها به وجود آورده‌اند، جریان‌های هنری‌ای که تحت تأثیر این گفتمان‌ها توسط کنشگران مربوطه پدید آمده‌اند را توصیف جامعه‌شناسانه کرده است. کشمیرشکن (۱۳۹۴)، در کتاب «هنر معاصر ایران» عوامل اصلی تأثیرگذار بر هنر معاصر ایران از دوره قاجاریه را ریشه‌یابی کرده است و عوامل مزبور را در سه رأس یک مثلث قرار داده است؛ ۱- عوامل اجتماعی؛ ۲- عوامل سیاسی؛ ۳- عوامل فرهنگی. در این پژوهش توجه بسیار مختصری به نگارگری شده است و اصل کار، هنر نوگرای ایران است. همچنین میرزایی‌مهر (۱۴۰۳)، در کتاب «باستان‌گرایی در هنر قاجار» بازتاب باستان‌گرایی در هنر قاجار را با روش توصیفی - تحلیلی بررسی کرده است.

نگاه جامعه‌شناسانه به هنر نگارگری در مقاله خدام‌محمدی و همکاران (۱۴۰۲)، تحت عنوان «نوگرایی نگارگری در گفتمان‌های اجتماعی ایران معاصر با تمرکز بر رویکرد تحلیل گفتمان ارنست لاکلا و شانتال موفه» دیده می‌شود. این مقاله براساس منابع تاریخی، فرهنگی و اجتماعی، گفتمان‌هایی که در

جامعه در ارتباط با شکل‌گیری تصویر در نگارگری معاصر بوده‌اند را شناسایی و معرفی کرده است. سیاسر و همکاران (۱۳۹۹)، در مقاله «بررسی جامعه‌شناختی نگاره پناه (۱۳۵۶) اثر محمود فرشچیان» نگاره پناه را با تأثیری که شرایط اجتماعی در خلق این اثر داشته است، مورد تحلیل و بررسی قرار داده‌اند و با رویکردی تکوینی به تأثیرات زمینه فرهنگی بر شخصیت هنرمند در خلق اثر نیز توجه داشته‌اند. پورمختار و افشاری (۲۰۱۹)، در مقاله‌ای به زبان انگلیسی تحت عنوان « Artwork Interpretations in Old and Contemporary Epic Iranian Miniatures. » به انواع تفاسیر از مینیاتورهای حماسی گذشته ایران و معاصر ایران در بین مخاطبان این هنر پرداخته‌اند. نتایج این مقاله نشان می‌دهد که نقاشی‌های قدیمی براساس نیت نویسنده در گذشته تعبیری برای مخاطبان ایجاد می‌کرده‌اند، این در حالی است که با رویکرد هرمنوتیکی به آثار هنری معاصر، این تعبیر از نگارگری معاصر متعدد شده است. افشاری و رجبی (۱۳۹۷)، در مقاله «بررسی تأثیرات طراحی و نقوش هنر هخامنشی و ساسانی بر آثار استاد مجید مهرگان» چگونگی استفاده از طراحی و نقوش ایران عصر هخامنشیان و ساسانیان را در آثار نگارگری مجید مهرگان توصیف کرده‌اند. در این مقاله ضمن توجه به موضوع باستان‌گرایی در نگارگری معاصر، نقش‌مایه‌هایی که از اعصار مزبور در آثار نگارگری مهرگان به‌کاررفته، معرفی شده‌اند. رجبی و قاضی زاده (۱۳۹۷)، در مقاله «تحلیل جامعه‌شناختی بازتاب تحولات اجتماعی در آثار نگارگری حسین بهزاد» تأثیر تحولات اجتماعی ایران را بر موضوع، مضمون و محتوای آثار حسین بهزاد با رویکرد بازتاب سنجیده‌اند. رضایی‌نبرد (۱۳۹۴)، در مقاله «تأثیر و تأثرات مدرسه صنایع قدیمه و موزه هنرهای ملی در نگارگری معاصر مطالعه موردی: محمود فرشچیان» تأثیراتی که اساتید این دو نهاد و آثار نگارگری آن‌ها بر محمود فرشچیان داشته‌اند، مورد پژوهش قرار داده است. حقایق و سجودی (۱۳۹۴)، در مقاله «تحلیل معناشناختی دو نگاره از شاهنامه فردوسی براساس الگوی نشانه‌شناسی اجتماعی تصویر» با استفاده از نشانه‌شناسی اجتماعی تصویر دو نگاره با موضوع یکسان یعنی «سد ساختن اسکندر» را مورد تحلیل و بررسی قرار داده‌اند. در این

مقاله دلالت‌های تصویری گفتمان‌های حاکم در زمان خلق نگاره‌ها شناسایی شده‌اند و معانی عناصر تصویری با اهداف سیاسی حاکمان وقت بازخوانی شده‌اند. سیمسون^۲ (۲۰۰۸)، در مقاله‌ای انگلیسی‌زبان تحت عنوان « Mostly modern miniatures: classical Persian painting in the early twentieth century » ارتباط آثار نگارگری معاصر در اواخر قرن نوزدهم و ابتدای قرن بیستم را با نگارگری گذشته ایران از نظر فرمالیستی و فنون و تکنیک‌های نگارگری مورد بررسی قرار داده است.

پژوهش‌هایی که در پیشینه به آن‌ها اشاره شد، تکیه خود را بر یافتن و معرفی گفتمان‌های مرتبط با نگارگری با تکیه بر مطالعه و بررسی تحولات تاریخی، فرهنگی و اجتماعی ایران گذارده‌اند و بررسی عناصر تصویری برای یافتن دلالت‌های تأثیرات اجتماعی در آثار نگارگری کمرنگ است. علاوه بر این، پیشینه تحقیق نشان می‌دهد که پژوهش در نگارگری ایران بیشتر به سمت رویکردی بازتاب‌گونه تمایل داشته است و به صورت ویژه در موضوع تأثیر گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا در نگارگری معاصر ایران پژوهش مستقلی صورت نگرفته است. پژوهش حاضر ضمن معرفی و توصیف گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا، به نشانه‌شناسی آثار نگارگری برای یافتن ارتباط متن‌های اجتماعی با متن‌های نگارگری پرداخته است و ایجاد این ارتباط، این مقاله را از پیشینه متمایز کرده است.

روش پژوهش

روش تحقیق در این مقاله، نشانه‌شناسی از مجموعه روش‌های کیفی با رویکرد نشانه‌شناسی گفتمانی - انتقادی است. روند انجام کار تحقیق در سه مرحله شامل شناسایی گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا در تاریخ معاصر ایران، شناخت مصادیق بازتاب این گفتمان در نگارگری معاصر، و تبیین و تحلیل گفتمان مزبور در آثار نگارگری منتخب است. تجزیه و تحلیل اطلاعات مطابق روش کیفی بر مبنای استدلال عقلی است و تمرکز روی تفسیر متون و آثار نگارگری و پیدا کردن ارتباط آن‌ها با متن گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا است. در این مقاله آثار نگارگری معاصر ایران که در دسترس پژوهشگر بوده‌اند، جامعه پژوهش محسوب می‌شوند. روش نمونه‌گیری انتخابی هدف‌دار

است. شاخص‌های انتخاب نمونه عبارت‌اند از: اول آثار نگارگری مربوط به قرن ۱۴ ه.ش با موضوع باستان‌گرایی باشند؛ دوم آثار نگارگری ترجیحاً دارای بیانی نمادین باشند؛ سوم آثار نگارگری از نگارگران شناخته‌شده باشند. برای احراز شرط سوم لازم است اثر در منبعی علمی یا تخصصی چاپ شده یا اینکه در نمایشگاهی رسمی از جمله در دوسالانه‌های نگارگری پذیرفته شده باشد. روش جمع‌آوری داده‌ها، کتابخانه‌ای و تصویرخوانی است.

مبانی نظری

برای تبیین و تحلیل گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا بر آثار نگارگری معاصر، به نظر می‌رسد رویکردی چندوجهی باید به کار بسته شود تا توانایی لازم برای تحلیل را داشته باشد. رویکردهای زبان‌شناسانه، جامعه‌شناسانه و نشانه‌شناسانه به‌تنهایی تبیین و تحلیل کاملی از گفتمان‌های مؤثر بر آثار نگارگری ارائه نمی‌دهند و این ضرورت احساس می‌شود که ترکیبی از این رویکردها در تبیین و تحلیل گفتمان‌ها به کار گرفته شود. این ترکیب می‌تواند رویکرد «نشانه‌شناسی گفتمانی - انتقادی» باشد.

وون لیوون^۳، زبان‌شناس هلندی، از جمله کسانی بود که الگویی نشانه‌شناختی در تحلیل انتقادی گفتمان را مطرح کرد. الگوی نشانه‌شناختی در تحلیل انتقادی گفتمان از محدوده متون زبانی فراتر می‌رود و بر اهمیت متون چندنشانه‌ای با توجه به کاربرد روزافزون این نوع متون در جهان معاصر اذعان می‌کند. در نشانه‌شناسی گفتمانی - انتقادی، متون غیرزبانی به‌عنوان متن‌های نشانه‌ای، تابع قواعد نظام‌های مختص به خود مورد مطالعه قرار می‌گیرند (Van Leeuwen, 2005; 3,4). در واقع در هنر، نشانه‌ها که هنرمند آن‌ها را در اثر هنری نهاده و با آن‌ها خلق معنی کرده است، نقش زبان را ایفا می‌کنند؛ لذا برای تحلیل گفتمان انتقادی در آثار هنری، گریزی غیر از پرداختن به دانش نشانه‌شناسی نیست. در دامان دانش نشانه‌شناسی است که می‌توان از ریشه‌های اجتماعی مؤثر در خلق اثر آگاه شد و فرم، موضوع و محتوای اثر را واکاوی کرد.

نشانه‌شناسی برای تبیین گفتمان بین متن نگارگری و متن‌های اجتماعی تحت تأثیر نهادهای با نفوذ قدرت‌های اجتماعی به کار می‌رود. نمادهای تصویری

با استفاده از دلالت‌های عینی (فرم) و استفاده از دلالت‌های ضمنی تبیین می‌شوند. برای نشانه‌شناسی گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا در آثار نگارگری، لازم است که نشانه‌ها یا همان دال‌هایی که جایگاه مرکزی دارند را مشخص کرد و تعریفی از آن‌ها در ارتباط با دیگر نشانه‌های گفتمان ارائه داد. سپس مطابق نظریه معنا (مریدی، ۱۳۹۷: ۳۷ و ۳۸) به این موضوع پرداخت که نشانه‌هایی که تثبیت شده‌اند و دارای معنای مورد توافق هستند شناسایی شوند.

در این مقاله برای بررسی نقش گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا در تحولات نگارگری، «رهیافت فرهنگی و انتقادی» در تحلیل گفتمان مورد نظر قرار گرفته است؛ زیرا گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا ریشه در عوامل فرهنگی دارد. برای تحلیل تأثیرگذاری این گفتمان بر نگارگری معاصر از رهیافت فرهنگی، لازم است دو مقوله «نظم گفتمانی» و «معنا» در گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا در ارتباط با نگارگری معاصر تبیین گردد. سپس عامل «فرهنگ ایران باستان» برای مفصل‌بندی این گفتمان نقش اصلی را بر عهده خواهد داشت.

گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا در تاریخ معاصر ایران

باستان‌گرایی در تاریخ معاصر ایران از اواخر دوره قاجار در عرصه‌های فرهنگی و سیاسی پدید آمده است و ذهن بسیاری از نویسندگان، ادیبان و اندیشمندان ایرانی را به خود مشغول کرده است. اندیشه باستان‌گرایی در جامعه معاصر ایران، خصوصاً در دوره پهلوی، گفتمانی بوده است که هنرمندان از جمله نگارگران نیز تحت تأثیر این گفتمان اجتماعی قرار گرفته‌اند و آثاری با اندیشه باستان‌گرایی خلق کرده‌اند و به مخاطبان خود ارائه داده‌اند. در اندیشه باستان‌گرایی عوامل فرهنگی بیشترین نقش را داشته‌اند و عوامل سیاسی در جهت‌دهی این اندیشه در نهادهای اجتماعی مؤثر بوده‌اند. بنابراین علاوه بر اینکه نهادهای فرهنگی در ترویج این گفتمان در جامعه نقش داشته‌اند، نهادهای سیاسی ایران نیز برای پیشبرد اهداف خود به این گفتمان توجه داشته‌اند.

در مورد گفتمان باستان‌گرایی، رویکردها و دیدگاه‌های متفاوتی در تاریخ معاصر ایران اظهار شده است؛ نویسندگان ایران در انتشارات رسمی عصر پهلوی

اقدامات باستان‌گرایانه دربار ایران را می‌ستودند و این اقدامات را در جهت حفظ و احیای شکوه و عظمت ایران تلقی می‌کردند. این در حالی است که برخی از نظریه‌پردازان در دوره جمهوری اسلامی، ایجاد موج تفکر باستان‌گرایانه را حاصل رویکردهای استعمارگری انگلستان و تلاش برای سلطه جهانی این کشور دانسته‌اند و معتقد بوده‌اند ترویج اندیشه‌های باستان‌گرایی برای القای وحدت نژادی بین ایران، هند و انگلستان و توجه به نژاد آریایی به‌عنوان نژاد مشترک ایران و هند در راستای اهداف استعماری انگلستان بوده است. البته دیدگاه‌های نویسندگان در دوره جمهوری اسلامی منحصر به دیدگاه توطئه در مورد باستان‌گرایی نیست و بسیاری از آن‌ها این پدیده را ملی‌گرایانه دیده‌اند و در پی کشف علل اجتماعی داخلی آن برآمده‌اند (بیگدلو، ۱۳۸۰: ۱۰ و ۱۱). در واقع گفتمان باستان‌گرایی در دوره جمهوری اسلامی در بین برخی از اندیشمندان و سیاستمداران مشابه گفتمان باستان‌گرایی در دوره پهلوی و در نگاه برخی دیگر متفاوت از آن در قبل از انقلاب اسلامی ایران ظاهر شده است.

بررسی منابع نشان می‌دهد اندیشه‌های ناسیونالیسم غربی در اواخر قرن نوزدهم در نیمه‌های عصر قاجار در ایران مورد توجه اندیشمندان ایرانی قرار گرفته است و از محصولات این اندیشه غربی، گفتمان باستان‌گرایی در سیر تحولات اجتماعی ایران بوده است. ناسیونالیسم اندیشه‌ای اروپایی است که با تماس فکری و ایدئولوژیکی ایرانیان از طریق نهادهای نوین آموزشی اروپا در نیمه دوم قرن نوزدهم وارد ایران شد (آبراهامیان، ۱۳۸۹: ۶۶). این اندیشه از دستاوردهای انقلاب کبیر فرانسه در سال ۱۷۸۹م است. مفهوم ناسیونالیسم به معنای اولیه آن در فرانسه یعنی حاکمیت از آن مردم و ملت است و حاکمان باید نمایندگان ملت باشند. در این مفهوم وطن‌پرستی و مصالح ملی جای بسیاری از ملاحظات از جمله ایدئولوژی‌های مذهبی و رویکردهای اخلاقی را گرفت. روشنفکران اروپایی با ساختن دولت-ملت‌ها، ابتدا به ناسیونالیسم فرهنگی پرداختند و سپس ناسیونالیسم سیاسی را دنبال کردند. در ناسیونالیسم فرهنگی تأکید بر این بود که هر ملتی که دارای فرهنگی خاص است باید آن را حفظ و تکمیل کند (بیگدلو، ۱۳۸۰: ۸۱ و

۸۳). با توجه به اینکه گفتمان باستان‌گرایی ارتباط تنگاتنگی با اندیشه‌های ناسیونالیسم غربی داشته است، لذا برای نام‌گذاری این گفتمان عنوان «ملی‌گرایی باستان‌گرا» در نظر گرفته شده است.

هرچند ملی‌گرایی در ایران محصول اندیشه غرب محسوب می‌شود و نخستین ملی‌گرایان ایران شدیداً زیر نفوذ فرهنگ غرب قرار داشتند (کاتم، ۱۳۷۱: ۲۵)، اما نمی‌توان گفت ملی‌گرایی یک‌سره از غرب وارد ایران شده است. ملی‌گرایی در تاریخ اجتماعی ایران در حوزه‌های فرهنگ و سیاست دارای سابقه است؛ سلسله ساسانیان و بازسازی فرهنگ ایران در برابر فرهنگ وارداتی یونان، شکل‌گیری حکومت‌های ایرانی از جمله طاهریان، صفاریان و آل‌بویه در برابر خلافت عباسیان و در نهایت سلسله صفویان در برابر حکومت‌های بیگانه مغولی از جلوه‌های ملی‌گرایی ایران است.

آنچه در زمینه ظهور ملی‌گرایی در تاریخ معاصر ایران در اواسط قرن ۱۳ق با تلاش‌های پیشروان اصلی آن، میرزا فتحعلی آخوندزاده، جلال‌الدین میرزای قاجار و میرزا آقاخان کرمانی روی داد، با معنای جدید ناسیونالیسم در اروپا در اواخر قرن هجدهم در فرانسه متفاوت بود (بیگدلو، ۱۳۸۰: ۸۹)؛ در ایران اصل بنیادین ناسیونالیسم یعنی حاکمیت ملت بر ملت در صورت‌های دیگری از جمله نهضت تنباکو و قانون‌خواهی در انقلاب مشروطه ظاهر شد و ناسیونالیسم به معنای نوین آن عملاً اجرایی نشد. در نهایت صرفاً رویکردهای ناسیونالیسم فرهنگی که همان حفظ و احیای فرهنگ کهن ملت‌ها بود، در اندیشه برخی از اندیشمندان ایران، رویکردی برای ساختن ایرانی نوین با احیای فرهنگ ایران باستان به دور از تکثرگرایی قومی شناخته شد (آبراهامیان، ۱۳۸۹: ۱۵۵).

ملی‌گرایان ایرانی به دو گروه با نگرش‌هایی متفاوت تقسیم می‌شدند؛ یک گروه ملی‌گرایان باستان‌گرا بودند که رویکرد فرهنگی ناسیونالیست‌های غربی را دنبال می‌کردند و از تمام عناصر فرهنگی‌ای که در این گفتمان نقش داشتند، از قبیل نژاد، زبان، کیش و تاریخ، بیشترین اهمیت را به تاریخ باستان می‌دادند. آن‌ها پاره‌ای از عناصر فرهنگی مانند دین اسلام در جامعه کنونی ایران را نادیده می‌گرفتند و عناصر سازنده ملت را در ایران باستان جست‌وجو می‌کردند و

از شعر کلاسیک ایران ابراز بیزاری می‌کردند (بیگدلو، ۱۳۸۰: ۹۰ و ۹۱). در این مقاله جریان مزبور تحت عنوان «گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا» مورد بررسی قرار می‌گیرد. البته این گروه ملی‌گرای باستان‌گرا با ایده‌آلهایی که در ذهن خود پرورانده بودند، هنگامی که با وقایع پراگماتیک سیاستمداران دوره پهلوی روبه رو شدند، به دشمنانی آشتی‌ناپذیر با این حرکتی که در شکل‌گیری آن سهم داشتند تبدیل شدند (بیگدلو، ۱۳۸۰: ۱۰۲ و ۱۰۱). جریان دوم ملی‌گرایی در ایران از اقشار مختلف مردم از جمله روحانیون و بازرگانان بودند که رویکرد سیاسی ناسیونالیست‌های غربی را دنبال می‌کردند و حفظ استقلال ایران و مبارزه با نفوذ و دخالت بیگانگان در امور کشور را سرلوحه کار خود قرار دادند و در عین حال بر فرهنگ و مذهب حاکم بر کشور نیز تکیه داشتند (بیگدلو، ۱۳۸۰: ۹۲). این گفتمان تحت عنوان «گفتمان ملی‌گرایی ایران اسلامی» مطرح است.

جلوه دیگر ملی‌گرایی باستان‌گرا در تاریخ معاصر ایران مفهوم «ایران‌شهر» است؛ ساسانیان اندیشه ایرانی‌شهر (امپراتوری آریاییان) را به‌عنوان مفهومی سیاسی خلق کردند. هدف ساسانیان از طرح این مفهوم، مشروعیت‌بخشیدن به خود به‌عنوان وارثان امپراتوری هخامنشی و شاهان اسطوره‌ای باستانی بود و به این وسیله خود را پیروان آیین زرتشت، که ریشه در ایران داشت، معرفی می‌کردند. آن‌ها با مفهوم ایران‌شهر هویت نوینی برای سرزمین سیاسی و فرهنگی ایران برای خود و رعایایشان رقم زدند (ویسهوفر، ۱۳۷۷: ۲۰۹). با این اهداف، پادشاهی پهلوی نیز تلاش کرد ایرانی نوین با فرهنگ باستانی پدید آورد و به این منظور با جهت‌گیری‌های سیاسی، گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا در تاریخ معاصر ایران را تقویت کرد. ملی‌گرایی سیاسی و دولتی ایران در سال ۱۳۱۳ش تحت تأثیر گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا نام «ایران» را به‌جای نام «پرسیا» برای کشور برگزید. این تغییر نام به معنای اهمیت دادن به شکوه باستانی ایران و زادگاه نژاد آریایی صورت گرفت (آبراهامیان، ۱۳۸۹: ۱۷۸).

آنچه همپرسه و نظام معنایی گفتمان باستان‌گرا در اواخر عصر قاجار و دوره پهلوی را پدید آورد و در اندیشه برخی از پژوهشگران در دوره جمهوری اسلامی تداوم یافت، اندیشه احیاء و تجدید حیات سنت‌ها و

عقاید کهن باستانی ایران به‌منظور ایجاد نظمی جدید در تفکر فرهنگی و سیاسی برای نوسازی ایران بود. نظام معنایی این گفتمان در ارتباط با همپرسه «احیای فرهنگ ایران باستان در ایران معاصر» در برابر «فرهنگ ایران اسلامی» قرار داشت.

بازتاب گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا در نگارگری معاصر ایران

آنچه در یک اثر نگارگری تحت تأثیر گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا می‌تواند تصویرپردازی شود، چیزی نیست جز سوگیری‌های ملی‌گرایی فرهنگی ایران باستان. همان‌طور که اشاره شد، در ایران از ناسیونالیسم وارداتی غربی، ملی‌گرایی فرهنگی ایران باستان ظهور یافت و بالطبع هنرمندان نگارگر هم تحت تأثیر این فضا قرار گرفتند و آثاری خلق کردند. با تمرکز بر ملی‌گرایی در ایران در ابتدای قرن ۱۴ه.ش بر ملی‌گرایی فرهنگی داشت، حال این سؤال پیش می‌آید که چه بخش‌هایی از فرهنگ ایران باستان به‌عنوان موضوع آثار نگارگری مورد توجه نگارگران معاصر ایران قرار گرفته است؟

همان‌طور که بروس کوئن در کتاب «مبانی جامعه‌شناسی» آورده است، فرهنگ شامل مقوله‌های دین، زبان، ارزش‌ها، باورها، قوانین، سنن، علوم و صنایع است، اما بخش کوچکی از این مقولات فرهنگی ایران باستان به دست ما رسیده است. به‌جز اکتشافات باستان‌شناسی، در قصه‌های مردمی و در تاریخ‌های مورخان اسلامی از جمله تاریخ طبری و در حماسه فردوسی و اشعار نظامی می‌توان به بخش‌هایی از فرهنگ ایران باستان دست یافت (ویسهوفر، ۱۳۷۷: ۱۹۵). نگارگران معاصر ایران از هر آنچه که از فرهنگ ایران باستان آگاهی داشته‌اند، تحت تأثیر گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا در آثار خود به کار برده‌اند. همان‌طور که در جدول (۱) آمده است، بررسی تعدادی از آثار نگارگری معاصر نشان می‌دهد که هنرمندان نگارگر تحت تأثیر گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا، به موضوعات «شخصیت‌های ایران باستان»، «زبان فارسی»، «جشن نوروز» و «معماری ایران باستان» در آثار خود پرداخته‌اند.

جدول (۱). آثار نگارگری معاصر ایران تحت تأثیر گفتمان ملی‌گرای باستان‌گرا (منبع: نگارندگان).

Table (1). Contemporary Iranian miniatures influenced by the discourse of archaic nationalism (Source: Authors).

نگارگران	سال آثار	عنوان آثار	موضوعات اصلی آثار
هادی تجویدی	۱۳۰۹ش	هفت گنبد بهرام	شخصیت‌های ایران باستان (پادشاهان، قهرمانان اسطوره‌ای و هنرمندان)
حسین بهزاد	نامشخص	مجلس دیدار خسرو پرویز	
حسین بهزاد	نامشخص	مجلس بزم خسرو پرویز	
حسین بهزاد	نامشخص	خسرو پرویز و مسافران	
حسین بهزاد	نامشخص	خسرو انوشیروان و وزیر	
حسین بهزاد	نامشخص	خسرو پرویز در شکارگاه	
حسین بهزاد	نامشخص	فتح بابل	
ماهرخ وحیدنیا	۱۳۷۷ش	منشور آزادی	
احسان قائمی	۱۳۷۷ش	خوان سوم رستم	
زهره اکرمی	۱۳۸۰ش	خسرو و بارید	
حسین فلاحی سیچانی	۱۳۷۹ش	بزم خسرو	
هادی تجویدی	۱۳۱۵ش	فردوسی در دربار سلطان محمود غزنوی	زبان فارسی
محمدحسین مصورالملکی	۱۳۲۰ش	تخت جمشید، سلام روز عید	آئین نوروز نزد پادشاهان ایران در کنار معماری باشکوه باستانی ایران
علی‌اصغر تجویدی	۱۳۷۹ش	جشن بهار ساسانیان	
پروین علمی	نامشخص	فر بهاران (نقش برجسته)	

یکی از موضوعاتی که تحت تأثیر ملی‌گرایی باستان‌گرا در نگارگری معاصر ایران مورد توجه هنرمندان این عرصه بوده است، شخصیت‌های شناخته‌شده ایران باستان است؛ در بررسی آثار نگارگری معاصر سه طیف شخصیت قابل‌تشخیص است: شخصیت‌های سیاسی، قهرمانان اسطوره‌ای، و هنرمندان. هر یک از این شخصیت‌ها با ویژگی‌های خاص و منحصربه‌فردی، نماینده یکی از مظاهر فرهنگی ایران باستان بوده‌اند و این مظاهر فرهنگی از طریق آثار نگارگری به مخاطبان معرفی شده‌اند. استفاده از موضوع شخصیت‌های شاخص باستانی در نگارگری معاصر ایران در راستای حفظ و احیای فرهنگ ایران باستان و حرکت در مسیر ملی‌گرایی فرهنگی در دوره پهلوی و تا حدودی در دوره جمهوری اسلامی بوده است.

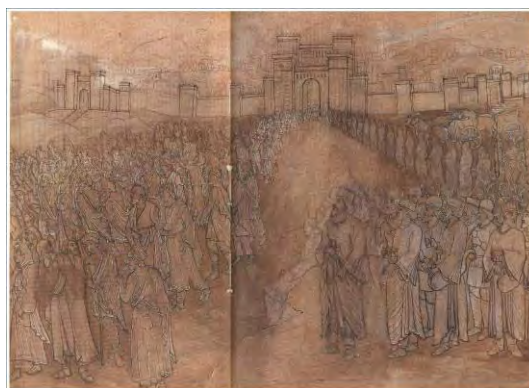
یک بخش از شخصیت‌های موضوع نگارگری معاصر ایران، پادشاهان هخامنشی و ساسانی بوده‌اند. برخی پادشاهان ایران باستان از جمله کوروش هخامنشی حائز ویژگی‌های شاخص و خاصی هستند. در آثار نگارگری معاصر تحت تأثیر گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا، ویژگی خاص یک شاهنشاه به‌عنوان شاخص فرهنگی ایران باستان در آثار نگارگری بازتاب یافته است. کوروش هخامنشی از جهات مختلفی در فرهنگ ایران مؤثر بوده است و شخصیت و اقدامات وی به‌عنوان مظاهر فرهنگی ایران باستان مورد توجه نگارگران معاصر ایران قرار گرفته است و به‌عنوان موضوع نگارگری از سوی هنرمند برگزیده شده است. از نظر ارضی کوروش هخامنشی اولین کسی بود که توانست اقوام ایرانی را برای همیشه تحت نظام ساتراپی متحد کند (بارشاطر، ۱۳۸۹: ۴۷۲). طبق گفته هروودوت ایرانیان کوروش را چون پدر می‌پنداشتند. کوروش در پی جمع‌آوری خراج از رعایا نبود و خراج ثابتی وجود نداشت، بلکه از سرزمین‌های مختلف هدایای بسیار آورده می‌شد (بارشاطر، ۱۳۸۹: ۴۷۴). نکته دیگری که در بررسی بازتاب شخصیت کوروش کبیر در نگارگری معاصر ایران اهمیت دارد، تسامح مذهبی وی است که با دین‌هایی که در قلمرو پادشاهی‌اش بود، سیاستی

همراه با شکیبایی و مصالحه داشت (بارشاطر، ۱۳۸۹: ۴۶۶).

از میان فتوحات نظامی که کوروش بین سال‌های ۵۳۹-۵۲۹ ق.م به دست آورد، بزرگ‌ترین آن‌ها فتح بابل، ثروتمندترین شهربان‌نشین ایران بود که در سال ۵۳۹ ق.م به تصرف کوروش درآمد (بارشاطر، ۱۳۸۹: ۴۷۵، ۴۸۴ و ۴۸۵). استوانه کوروش و ورود آشتی‌جویانه وی به بابل به‌عنوان ارزش‌های فرهنگی ایران در نگارگری معاصر مورد توجه قرار گرفته است. خوش‌اقبال و ترفندهای کوروش، وضعیت نامطلوب داخلی بابل و نارضایتی بابلی‌ها باعث شد که کوروش در عرض یک سال با صلح و آرامش وارد بابل شود. در استوانه کوروش آمده است که با فتح بابل ویرانه‌های شهر و پرستشگاه‌های آن بازسازی شد. کوروش طرحی برای پاک‌سازی محله‌های فقیرنشین شهر ریخت و با آوردن آسایش به خانه‌های بابلی‌ها، نارضایتی و شکایت آن‌ها به پایان رسید (بارشاطر، ۱۳۸۹: ۴۸۸). رویکردی نوین در برخورد با پادشاهان مغلوب از سوی کوروش کبیر ارائه شد و رفتار مهربانانه با آن‌ها بود که تا به آن روز هیچ فرمانده فاتحی آرزوی چنین آوازه‌ای را نداشت (بارشاطر، ۱۳۸۹: ۴۹۲). در نگارگری معاصر ایران فتح بابل توسط کوروش هخامنشی تصویرپردازی شده و نشانه‌هایی از فرهنگ ایران باستان با تکیه بر شخصیت کوروش در این آثار طراحی شده است (تصاویر ۱ و ۲).

از کتیبه‌های عصر ساسانیان این‌طور برمی‌آید که پادشاه ایران را مقام میانجی و شفیع میان خداوند اورمزد (اهوره‌مزدا) و اتباع سلطنت می‌دانسته‌اند و شاه ادعای داشتن روابط صمیمانه با نیاکان خویش و خدایان را داشته است (ویسهوفر، ۱۳۷۷؛ ۱۹۶ و ۱۹۷). در منابع عصر ساسانی، علاوه بر باورهای رایج و عامیانه در مورد پادشاهی ایران در آن دوره، ویژگی‌های خاص یک پادشاه نیز تا حدودی دست‌یافتنی است. از پادشاهان ایران در عصر ساسانیان که موضوع نگارگری معاصر ایران قرار گرفته‌اند، خسرو انوشیروان و

خسرو پرویز است که بازتاب شخصیت آن‌ها در آثار نگارگری ملاحظه می‌شود.

تصویر (۱). حسین بهزاد، فتح بابل، اندازه ۸۰×۱۱۱ سانتیمتر (منبع: ناصری‌پور، ۱۳۸۳: ۱۹۶).

Image (1). Hossein Behzad, The Conquest of Babylon, size 80×111 cm (Source: Naseripour, 2004; 196).

تصویر (۲). ماهرخ وحیدنیا، منشور آزادی، اندازه ۶۸×۹۰ سانتیمتر، ۱۳۷۷ش (منبع: شرح مجموعه گل، ۱۳۷۸: ۲۹).

Image (2). Mahrokh Vahidnia, Charter of Freedom, size 68×90 cm, 1998 (Source: Explanation of the flower collection, 1999: 29).

کردند و بسیاری از آن‌ها را که اموال کسان بگرفته بودند بکشت و اموال را به صاحبانش پس داد و بگفت تا هر مولودی که در نسب وی اختلاف بود و پدر معلوم نبود به کسی که منتسب به او بود ملحق شود و چیزی از مال آن مرد بدو دهند و هر زنی که به‌زور برده‌اند مهر وی را به غرامت گیرند و کسانش را راضی کنند و زن را مخیر کنند که پیش آن مرد بماند یا زن دیگری شود، مگر آنکه وی را شوهری باشد که سوی او بازگردد. و بگفت تا هر که به مال دیگری زیان زده یا مظلمه‌ای کرده حق از وی بگیرند و ظالم را به‌اندازه جرمش عقوبت دهند. و بفرمود تا دختران مردم صاحب‌نسب را که سرپرستان مرده بود به شوهران شایسته دهند و جهازشان را از بیت‌المال بداد و جوانانشان را زن از خاندان‌های بزرگ داد و کابین زنان بداد و توانگرشان کرد... و بگفت تا نه‌رها و کاریزها بکنند و مردم آبادی‌کوش را پیش‌بها دهند و تقویت کنند، و بگفت تا پل‌های خراب دهکده‌های ویران را بهتر از آنچه بوده اصلاح کنند. به چابکسوران پرداخت و به تنگدستانشان مرکوب و لوازم داد و مقرری تعیین کرد، و آتشکده‌ها را گماشتگان نهاد و راه‌ها را امن کرد و در آن بناها و دژها نهاد، و در برگزیدن حاکمان و عاملان و ولایتداران دقت کرد و برگزیدگان را به بهترین وجهی بنواخت. (طبری، ۱۳۶۲: ۶۴۸ - ۶۴۹).

از خصوصیات خسرو انوشیروان، اول اینکه به نحوه وصول مالیات سامانی دوباره بخشید و با حسابداری و دقت‌داری دقیق و نظارت جدی مانع از بی‌عدالتی شد. دوم اینکه در منابع ایرانی و خارجی از جمله در آثار آگاثیاس، انوشیروان را فردی با روحیه تحقیق و پژوهش توصیف کرده‌اند که خود را وقف ادبیات کرده بود و در فلسفه یونان در آثار افلاطون و ارسطو غور می‌کرد و آن‌ها را می‌فهمید. انوشیروان به‌جز فلسفه و الهیات و سیاست، به آثار خارجی در زمینه قانون و پزشکی نیز علاقه داشت. سوم اینکه خسرو انوشیروان به تسامح مذهبی اعتقاد داشت و وی به آزادی مذهبی معتقد بود (ویسپوفر، ۱۳۷۷: ۲۲۲-۲۲۷).

خسرو انوشیروان، پادشاه ایران در عصر ساسانیان، با خدماتی که در مبارزه با مزدکیان و خدمت به رعایا داشته است، به عدالت‌گستری و دادگری شناخته شده و از وی با نام خسرو انوشیروان عادل یاد کرده‌اند (پارشاطر، ۱۳۸۹: ۶۸). این خدمات خسرو انوشیروان در گزارش محمد بن جریر طبری این‌طور آمده است:

آنگاه بگفت [خسرو انوشیروان] تا سران مزدکیان را گردن زدند و اموالشان را میان مستمندان تقسیم

تصویر (۴). حسین بهزاد، مجلس دیدار خسرو پرویز، اندازه ۲۴×۱۸ سانتیمتر (منبع: ناصری پور، ۱۳۸۳: ۸۶).

Image (4). Hossein Behzad, The Meeting of Khosrow Parviz, size 18×24 cm (Source: Naseripour, 2004: 86).

بررسی آثار نگارگری نشان می‌دهد که خسرو پرویز در نگارگری معاصر ایران با ویژگی‌های خاصی بازتاب یافته است. این پادشاه ایران باستان در دو اثر از حسین بهزاد، یکی در حال دیدار افرادی و دیگری در حال ملاقات مسافرانی به تصویر کشیده شده است. تاج و تختی که در منابع تاریخی به آن اشاره شده است در این دو اثر نگارگری هویداست (تصاویر ۴ و ۵). خسرو پرویز که در سال ۵۹۰ م تاج سلطنت بر سر نهاد، با سلطنتی طولانی‌مدت تا سال ۶۲۸ م آخرین پادشاه بزرگ ساسانی بود (یارشاطر، ۱۳۸۹: ۷۱). آن‌طور که از منابع فارسی و عربی برمی‌آید، خسرو پرویز در اذهان ایرانیان با شکوه و عظمت بوده است. خسرو پرویز در برابر امپراتوری بیزانس، پس از پایان دوره «امپراتور موریس» که حامی خسرو در به قدرت رسیدن دوباره وی در برابر بهرام چوبین بود، از اقتدار کافی برخوردار بود (یارشاطر، ۱۳۸۹: ۷۲-۷۷). خسرو پرویز پیروزمند، در واقع امپراتوری هخامنشی را دوباره برقرار کرد، هرچند که دشمنانش را از بین نبرد (یارشاطر، ۱۳۸۹: ۷۸).

خسرو پرویز در دوران پادشاهی خود ثروت بسیاری جمع کرد که تخت یا اورنگی با شکوه و تاج خسرو از آن جمله بود. تاج خسرو دارای چنان شکوه و جلالی بود که زمانی که خزائن تیسفون را نزد خلیفه عمر

اثر حسین بهزاد در عصر پهلوی با عنوان «خسرو انوشیروان و وزیر»، پادشاه ایران باستان را سوار بر اسب در حال گفت‌وگو با وزیرش به تصویر کشیده است. (تصویر ۳) این اثر بر اساس شعر نظامی گنجوی با عنوان «حکایت انوشیروان با وزیر خود» تصویرپردازی شده است. در این اثر، مطابق آنچه که در شعر نظامی در مخزن‌الاسرار آمده است، وزیر می‌خواهد بی‌عدالتی‌های حکومت و ویرانی‌هایی که در اثر آن به وجود آمده است را به پادشاه نشان دهد و او را آگاه سازد. نظامی در این شعر منتقد ظلم و فساد در حکومت است و به جایگاه انسان در برابر خدا و عدالت تأکید می‌کند. در این شعر خسرو انوشیروان با توبه و بازگشت به عدالت، تصمیم می‌گیرد که ظلم را کنار بگذارد و به نیکی و خدمت به مردم روی آورد. در واقع عدالت‌گستری انوشیروان موضوع مستتر در این اثر است (نظامی، ۱۳۸۵: ۸۰-۸۳). نظامی دادگری خسرو انوشیروان را بعد از اینکه از بیداد حکومت خود آگاه می‌شود و با وزیر به لشکرگاه برمی‌گردد، این‌گونه سروده است:

حالی از آن خطه قلم برگرفت	رسم بد و راه ستم برگرفت
داد بگسترد و ستم درنیش	تا نفس آخر از آن برنگشت
بعد بسی گردش بخت‌آزمای	او شد و آوازه عدلش به جای

تصویر (۳). حسین بهزاد، خسرو انوشیروان و وزیر، اندازه ۲۴×۱۸ سانتیمتر (منبع: ناصری پور، ۱۳۸۳: ۹۱).

Image (3). Hossein Behzad, Khosrow Anoushirvan and the Minister, size 18×24 cm (Source: Naseripour, 2004: 91).

تصویر (۶). حسین بهزاد، خسرو پرویز در شکارگاه، اندازه ۱۸×۲۴ سانتیمتر (منبع: ناصری پور، ۱۳۸۳: ۹۰).

Image (6). Hossein Behzad, Khosrow Parviz in the Hunting Ground, size 18×24 cm (Source: Naseripour, 2004: 90).

یکی از هنرهای ایران باستان به‌عنوان یک ارزش فرهنگی که در نگارگری مورد توجه بوده است، موسیقی ایرانی است. در عصر هخامنشیان موسیقی بزمی در جشن‌ها، ازجمله جشن مهرگان و در شکار برای ایجاد شور و هیجان کاربرد داشته است. در دوره اشکانی نیز موسیقی علاوه بر جشن‌ها و آئین‌های مذهبی در مراسم شکار هم مرسوم بوده است. در این دوره نقش نوازندگان در نقش‌برجسته‌ها، تندیس‌ها و پلاک‌های گلین ثبت شده است. در نامه تنسر از خنیاگران عصر ساسانی به‌عنوان طبقه سوم جامعه یاد شده است. در زمان خسرو انوشیروان، نوازندگان تراز اول جزو بالاترین طبقه دربار محسوب می‌شدند. از اسامی موسیقی‌دانان عصر ساسانی (سرکش، باربد، نکیسا، رامتین و بامشاد) می‌توان به اهمیت موسیقی در این دوره پی برد. حجاری طاق‌بستان سندی برای شکوفایی موسیقی در عصر خسرو پرویز در قرن پنجم میلادی است. سرکش و باربد دو موسیقیدان بزرگ دوره ساسانی در دوره خسرو پرویز می‌زیستند (حق‌پرست و مبینی، ۱۳۹۷: ۱۰۶-۱۱۰). باربد خواننده و نوازنده دربار خسرو پرویز بوده و قصه او در شاهنامه فردوسی آمده است و در متون تاریخی و ادبی نام او آورده شده است. نظامی در خسرو و شیرین، فراوان از او یاد کرده و الحان باربدی را نام برده است (آیتی، ۱۳۸۶: ۲۵۸). «بربط» مهم‌ترین و

فرستادند، آن را در کعبه به نمایش گذاشت. سلطنت او به‌خاطر شکوهش به افسانه‌ای تبدیل شد. نقش‌برجسته طاق‌بستان در کرمانشاه جلوه‌ای از شکوه پادشاهی خسرو در صحنه‌ای از شکار است. بر این اساس، در نگارگری معاصر ایران در ترسیم صحنه‌های شکار، شکوه و عظمت دوران پادشاهی خسرو پرویز مورد توجه هنرمندان قرار گرفته است؛ ازجمله حسین بهزاد در عصر پهلوی اثر «خسرو پرویز در شکارگاه» را به تصویر کشیده است (تصویر ۶).

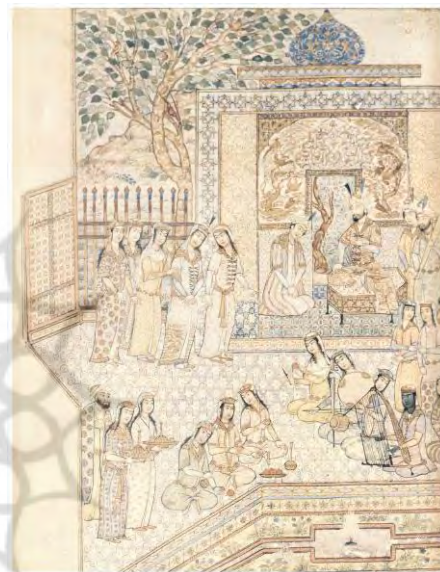
از دیگر مواردی که شکوه و جلال پادشاهی خسرو پرویز را نشان می‌دهد کاخ‌های وی است؛ در منابع اسلامی کاخ‌های خسرو پرویز در دستگرد در شرق تیسفون و در قصر شیرین که به نام ملکه وی بود، شهرت داشته‌اند. معماری این کاخ‌ها در آثار هنرمندان نگارگر مورد توجه بوده است. از دیگر مواردی که توجه نگارگران معاصر ایران را به خود جلب کرده است و در منابع تاریخی هم به آن اشاره شده است، علاقه وافر شاه به شعر و موسیقی است که در مجالس بزمی با حضور موسیقی‌دانان دربار ازجمله باربد در نگارگری به تصویر کشیده شده است. در مجموع توجه به سلطنت خسرو پرویز بیشتر به خاطر تجمل‌گرایی‌اش بوده است، نه به‌خاطر اندیشه‌مداری‌اش که در آثار نگارگری هم به همین صورت نمود پیدا کرده است (یارشاطر، ۱۳۸۹: ۸۰-۸۲) (تصویر ۷).

تصویر (۵). حسین بهزاد، خسرو پرویز و مسافران، اندازه ۱۸×۲۴ سانتیمتر (منبع: ناصری پور، ۱۳۸۳: ۹۰).

Image (5). Hossein Behzad, Khosrow Parviz and the Travelers, size 18×24 cm (Source: Naseripour, 2004: 90).

متداول‌ترین سازه‌های ایران باستان بوده است که در قصهٔ باربد در شاهنامه به آن اشاره شده است (آیتی، ۱۳۸۶: ۲۵۸) و در برخی نگارگری‌های مرتبط با باربد در دست وی طراحی شده است. این شخصیت هنرمند ایران باستان، در نگارگری معاصر گاهی همراه با خسرو پرویز بازتاب یافته است. بازتاب موسیقی ایران باستان در نگارگری معاصر ایران برای معرفی یکی دیگر از جلوه‌های فرهنگ ایران باستان است که تحت تأثیر «گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا» قرار داشته است (تصویر ۸).

تصویر (۷). حسین بهزاد، مجلس بزم خسرو پرویز، اندازه ۲۴×۱۸ سانتیمتر (منبع: ناصری‌پور، ۱۳۸۳: ۸۸).

Image (7). Hossein Behzad, Khosrow Parviz's feast, size 18×24 centimeters (Source: Naseripour, 2004: 88).

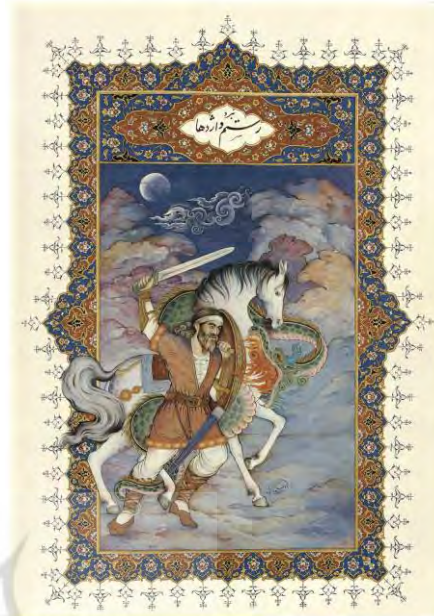
تصویر (۸). زهره اکرمی، خسرو و باربد، اندازه ۲۷×۲۴ سانتیمتر (منبع: نگاره‌ها (پنجمین دوسالانه نگارگری معاصر ایران)، ۱۳۸۱: ۴۷).

Image (8). Zohreh Akrami, Khosrow and Barbod, size 24×27 cm (Source: The 5th Traditional Iranian Painting Biennial, 2002: 47).

از دیگر موضوعاتی که در نگارگری معاصر ایران با هدف حفظ و احیای فرهنگ ایران باستان مورد توجه نگارگران قرار داشته است، قهرمانان اسطوره‌ای باستانی ایران هستند. در این بین، شخصیت شاخص رستم دستان است که ارزش‌های فرهنگی گوناگونی را با خود همراه دارد. در واقع شخصیت اسطوره‌ای رستم در شاهنامه فردوسی پرورانه شده است. رستم وزیر اعظم و فرماندهٔ سپاه مرکزی یزدگرد سوم آخرین پادشاه ساسانی بود. رستم فرماندهٔ نامدار ایرانی کوشید تا نیروهای ساسانی را در برابر تهدید اعراب متحد سازد، اما در سال ۶۳۶م ایرانیان شکست خوردند و رستم در نزدیکی حیره در جنگ قادسیه کشته شد (یارشاطر، ۱۳۸۹: ۸۲). در هر اثر نگارگری یک یا چند ارزش انسانی در ارتباط با رستم بازتاب یافته است که برآمده از شاهنامه و شخصیت‌پردازی برای رستم توسط فردوسی است. به‌عنوان نمونه «مبارزه با پلیدی» از ارزش‌های انسانی و فرهنگی دورهٔ باستان در نگارگری‌های رستم به نمایش گذاشته شده است. جنگ با اژدها، به‌عنوان نماد پلیدی، در اثری با عنوان «خوان سوم رستم» از احسان قائمی بازتاب یافته است و به‌عنوان یک ارزش فرهنگی ایران باستان به مخاطب ارائه گردیده است (تصویر ۹).

«زبان فارسی»، زبان ملی ایران و ریشه در فارسی باستان و زبان پهلوی ساسانی دارد. پس از انتقال قدرت ساسانیان به اعراب مسلمان، خط آرامی/پهلوی به خط عربی تحویل شد (ویسهوفر، ۱۳۷۷: ۲۰۱) و بعد از آن زبان فارسی با خط عربی پدید آمد. زبان فارسی به‌عنوان یک شاخص در ملی‌گرایی فرهنگی و گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا در دورهٔ معاصر مورد توجه قرار گرفته است. نمایندهٔ این زبان ملی ایران فردوسی است که به‌عنوان نماد یا سمبل زبان فارسی به‌عنوان احیاکنندهٔ زبان ملی ایران در برابر حامیان زبان عربی در قرون اولیهٔ اسلامی است. فردوسی شاعر بلندآوازهٔ قرن چهارم و پنجم هجری، در نگارگری موضوع پرتکراری است و حضور وی در یک اثر ضمن نشان دادن اهمیت فردوسی در گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا، تلویحاً موضوع اثر، زبان ملی ایران در برابر زبان رقیب خود (عربی) است که از شاخص‌های مهم فرهنگی ایران است. اثر هادی تجویدی در دورهٔ پهلوی

اول که فردوسی را در دربار سلطان محمود غزنوی به تصویر کشیده است، نمونه‌ای است از آثاری که فردوسی را به‌عنوان نماد زبان فارسی موضوع خود قرار داده است (تصویر ۱۰).

تصویر (۹). احسان قائمی، خوان سوم رستم، اندازه ۳۱×۴۶ سانتیمتر، ۱۳۷۷ش (منبع: شرح مجموعه گل، ۱۳۷۸: ۵۲).
Image (9). Ehsan Ghaemi, The Third stage of Rostam, size 31×46 cm, 1998 (Source: The Explanation of the flower collection, 1999: 52).

تصویر (۱۰). هادی تجویدی، فردوسی در دربار سلطان محمود غزنوی، با تشعیر، اندازه ۳۴×۴۳٫۵ سانتیمتر، ۱۳۱۵ش (منبع: افتخاری، ۱۳۸۱: ۳۴).

Image (10). Hadi Tajvidi, Ferdowsi in the court of Sultan Mahmud of Ghaznavi, size 34×43.5 cm, 1315 AH (Source: Eftekhari, 2002: 34).

موضوع دیگری که در گفتمان «ملی‌گرایی باستان‌گرا» و تأثیر آن در نگارگری معاصر ایران اهمیت دارد، سنت نوروز در ایران است. در روایات اسطوره‌ای - افسانه‌ای

ایران، زمان پیدایش نوروز را دورهٔ پیشدادی و بنیان‌گذار آن را جمشید، چهارمین پادشاه پیشدادی دانسته‌اند. این موضوع در اشعار فردوسی هم آمده است؛ فردوسی نقل می‌کند که وقتی جمشید از کارهای کشور بیاسود، بر تخت کیانی نشست و همهٔ بزرگان لشکری و کشوری بر گرد تخت وی جمع شدند و بر او گوهر پاشیدند. این روز نخستین روز فروردین و آغاز سال بود که جمشید آن را نوروز نامید (بلوکباشی، ۱۳۸۱: ۱۳ و ۱۴). در اوستا به نوروز و آئین‌های آن اشاره‌ای نشده است و بهار معتقد است دلیل بر زرتشتی نبودن آئین نوروز است. در نوشته‌های پهلوی و مانوی از نوروز سخن بسیار رفته است (بلوکباشی، ۱۳۸۱: ۱۸).

مراسم نوروز در تخت جمشید، که یک مرکز آئینی - دینی بوده، برگزار می‌شده است (بلوکباشی، ۱۳۸۱: ۱۸). پادشاهان هخامنشی در بنای باشکوه تخت جمشید که محلی مقدس و مخصوص نیایش بود، آئین‌های ویژهٔ نوروزی را که با مشارکت نمایندگان اقوام و ملل مختلف بود برگزار می‌کردند. نمایندگان مادی، ایلامی، بابلی، خوزی، آشوری، هندی، تونسی و آفریقایی از اقوام و مللی بودند که با پوشاک قومی و ملی خود در تخت جمشید گرد هم می‌آمدند و ضمن اهدای هدایا، نوروز را در برابر شاه ایران در کاخ آپادانا جشن می‌گرفتند (بلوکباشی، ۱۳۸۱: ۱۹). در نگارگری معاصر ایران تحت تأثیر ملی‌گرایی باستان‌گرا، جشن نوروز به‌عنوان سنت بزرگ ایران توأم با شکوه پادشاهی مورد توجه قرار گرفته است که در بسیاری از موارد با جلوه‌ای از عظمت و جبروت معماری ایران باستان همراه گردیده است (تصویر ۱۱).

کوروش و داریوش اول توانستند آفرینش یک سبک هنری جدید را با رهبری معماران و پیکرتراشان در پاسارگاد، تخت جمشید و شوش رقم زنند. این سبک جدید معماری و پیکرتراشی بیانگر عظمت امپراتوری هخامنشی بود. این برجستگی در نگاه اول در بنای تخت جمشید، باشکوه‌ترین اثر تاریخی ایران، قابل‌تشخیص است. وجود پرسپولیس با نام ایرانی «پارسه»، مرهون داریوش اول هخامنشی است (تاریخ کمبریج، ۱۳۸۹: ۹۴۱ و ۹۴۲). اثر علی‌اصغر تجویدی تحت عنوان «جشن بهار ساسانیان»، جشن نوروز را

تحلیل نشانه‌شناسی گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا در نگارگری معاصر ایران

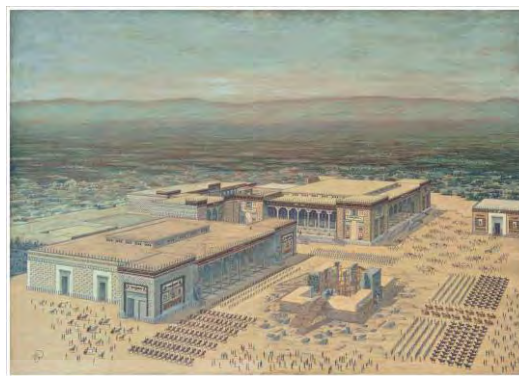
در نشانه‌شناسی آثار نگارگری، حالت یا فرم تصویری که در ارتباط با یک ارزش فرهنگی ایران باستان است، مورد توجه است. در واقع با استفاده از منابع تاریخ فرهنگی ایران و با توجه به رویکرد بازتاب، یک حالت یا فرم تصویری در یک اثر نگارگری «ارزش فرهنگی ایران باستان» تلقی می‌گردد، سپس با رویکرد نشانه‌شناسی گفتمانی - انتقادی تحلیل می‌شود. به این ترتیب ارزش‌های فرهنگی ایران باستان در آثار نگارگری معاصر که در سرفصل قبل شناسایی و توصیف شده‌اند، با معرفی دال‌های عینی و ضمنی آن‌ها در ارتباط با گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا با رویکرد «نشانه‌شناسی گفتمانی - انتقادی» تحلیل می‌شوند.

۱- فرّ پادشاهی با تاج و تخت کیانی و رعایای فرمان‌بردار

برخی از پادشاهان ایران باستان، ویژگی‌های خاص شخصیتی و خدمات آن‌ها در نگارگری معاصر ایران تحت تأثیر گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا به تصویر کشیده شده است. نقطهٔ کانونی یا دال مرکزی در این نظام معنایی «شکوه پادشاهی ایران» است. این شکوه پادشاهی با دلالت‌هایی در نگارگری به منصف ظهور رسیده است. این دلالت‌ها عبارت‌اند از: ۱- تاج و تخت کیانی؛ ۲- فرماندهی پادشاه و فرمان‌برداری رعایا؛ ۳- تجمل دربار شاهنشاهی.

اورنگ یا تخت پادشاهی در ترکیب‌بندی نگاره‌های پادشاهان ایران باستان، در قالب تخت پایه‌دار، تخت بدون پایه و گاهی پلکانی که پادشاه را در موضعی بالاتر از سایر شخصیت‌های نگاره قرار می‌دهد، ظاهر شده است. این تخت با تزیینات ظریف که گاهی حاوی نقش‌ماپه‌های ایران باستان است، قابل‌شناسایی است و دلالت عینی برای تشخیص پادشاه است. البته پادشاه و اورنگ شاهی لازم و ملزوم یکدیگر به‌طور مطلق نیستند و گاهی در نگاره‌ها مرکب پادشاه که وی را در حالت سواره در موضعی بالاتر از سایرین قرار داده است، نقش تخت کیانی را ایفا کرده است. فرم‌های مزبور به‌طور ضمنی فرّ کیانی پادشاه را به مخاطب منتقل می‌کند و پادشاه را در مرکز توجه نگاره و با شخصیتی واسط بین اهورامزدا و رعایا نشان می‌دهد.

همراه با معماری باشکوه طاق کسری در محضر پادشاه ایران نشان می‌دهد (تصویر ۱۲). در نگارگری عصر قاجاریه، آثاری تحت عنوان «سلام نوروزی» به معنای عرض سلام به پادشاه ایران در روز نوروز مورد توجه قرار گرفت و به‌صورت نگارگری‌های دیواری هم ارائه گردید.

تصویر (۱۱). محمدحسین مصورالملکی، تخت جمشید سلام عید نوروز، اندازه ۷۰×۱۰۰ سانتیمتر، حدود ۱۳۲۰ش (منبع: افتخاری، ۱۳۸۱: ۸۴).

Image (11). Mohammad Hossein Musaver al-Molki, "Persepolis, Nowruz Eid greetings", size 70×100 cm, around 1320 AH (Source: Eftekhari, 2002: 84).

تصویر (۱۲). علی‌اصغر تجویدی، جشن بهار ساسانیان، اندازه ۷۳×۱۰۲ سانتیمتر، حدود ۱۳۷۹ش (منبع: نگاره‌ها (پنجمین دوسالانهٔ نگارگری معاصر ایران)، ۱۳۸۱: ۲۵).

Image (12). Ali Asghar Tajvidi, Sasanian Spring Festival, size 73×102 cm, around 1379 AH (Source: Negarcha The 5th Traditional Iranian Painting Biennial, 2002: 25).

علاوه بر تخت پادشاهی، تاج کیانی نیز دال دیگری برای مدلول «شکوه پادشاهی ایران باستان» است. همان‌طور که در سرفصل قبل آمده است، در منابع تاریخی به تاج پادشاهی خسرو پرویز اشاراتی شده است و به نمایش گذاشتن آن در کعبه توسط عمر، اهمیت آن را نشان می‌دهد. در نگارگری معاصر این تاج را بر سر کوروش هخامنشی، خسرو انوشیروان و خسرو پرویز با تفاوت‌هایی از نظر فرم می‌توان دید، اما دلالت ضمنی تاج، فرّ کیانی پادشاه ایران را به‌طور تلویحی و نمادین نشان می‌دهد و مطابق منابع تاریخی پیش‌گفته در سرفصل قبل، پادشاه واسط بین اهورامزدا و رعایا تصویر می‌شود (تصاویر ۲-۵).

از دیگر دال‌های «شکوه پادشاهی ایران» در قبل از اسلام، فرماندهی شاه ایران همراه با رعایای مطیع است که نگارگر این دال را در فرم دستان پادشاه و رعایا قرار داده است. دستان پادشاه در حالتی از صدور فرامین و توصیه‌های پدران به رعایا و مسافین است، این در حالی است که پذیرش این فرامین و توصیه‌ها در فرم دستان رعایا، با دستانی روی‌هم‌گذاشته طراحی شده است. علاوه بر این، در برخی نگارگری‌ها شمشیر یا کمانی که در جایی مناسب در دست یا نیام شاهنشاه یا درباریان وی قرار داده شده است، نشانه‌ای دیگر بر اقتدار شاه است؛ این شمشیر یا کمان، فرمانروایی مطلق شاهنشاه و در پی آن شکوه پادشاهی ایران را برای مخاطب تداعی می‌کند. این نشانه‌ها ضمن اینکه بر شکوه پادشاهی ایران باستان تأکید می‌کنند، به‌صورت ضمنی پادشاه را دانای بزرگ در بین رعایا به تصویر می‌کشند که با فرامین و توصیه‌های خود به راهنمایی و هدایت آن‌ها مشغول است (تصاویر ۳-۵).

از دلالت‌های دیگری که «شکوه پادشاهی ایران باستان» را در ذهن مخاطب تداعی می‌کند، تجملات دربار شاهنشاهی ایران است؛ صحنه شکار و مجلس بزم با حضور پادشاه، سمبل جلال و شکوه پادشاهی ایران در نگارگری بوده است. نوازندگان و آلات موسیقی جزء لاینفک این سنت‌های باستانی هستند. در صحنه‌های تجملی دربار، آلات موسیقی دلالت بر تجمّل دربار دارد که در نهایت جلال و جبروت پادشاهی را نشان می‌دهد. حتی در صحنه‌های شکار که شاه سوار بر اسب در حال تیر انداختن به شکار است، نوازندگان، سازبه‌دست،

گاهی سوار بر مرکب در حال نواختن ساز هستند. در نگارگری معاصر تحت تأثیر گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا فضایی تجملی و باشکوه با محوریت پادشاه، چه در نقش شکارچی و چه صدرنشین مجلس بزم، به مخاطب ارائه شده است (تصاویر ۶ و ۷).

۲- فردوسی؛ نماد زبان فارسی نو

در قرون اولیه اسلامی و در زمان حکومت‌های متقارن در ایران، از جمله حکومت غزنویان، زبان دیوانی یا اداری دربار پادشاهی ایران زبان عربی بود. دانشمندان با تسلط به زبان عربی اظهار فضل و تفاخر می‌کردند. در این بین فردوسی با سرودن شاهنامه که عاری از واژگان عربی بود، زبان ملی ایرانیان را در برابر زبان عربی زنده کرد و جانی دوباره بخشید و ناجی زبان فارسی لقب گرفت. ملی‌گرایان باستان‌گرا معتقد بودند پاک‌سازی زبان فارسی از واژگان بیگانه، بازگشتن به دین زرتشت و بنا نهادن حکومتی مانند ساسانیان می‌تواند ایران را از عقب‌افتادگی نجات دهد (آبراهامیان، ۱۳۸۹: ۱۹۴). به این ترتیب، نگارگران معاصر ایران که تحت تأثیر گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا برای معرفی زبان ملی ایران به‌عنوان یک شاخص فرهنگی ایران باستان دست‌به‌قلم شده و نگارگری‌هایی خلق کرده‌اند، فردوسی را نماد زبان فارسی، زبان ملی ایران، در نظر داشته‌اند.

در دربار سلطان محمود غزنوی نه‌تنها شاعران پارسی‌گوی بلکه شاعرانی نیز که به عربی شعر می‌سرودند، رفت‌وآمد داشتند و مورد توجه پادشاه قرار داشتند (فروزانی، ۱۳۹۰: ۴۱۳). در نگاره «فردوسی در دربار سلطان محمود غزنوی»، نگاره هادی تجویدی در سال ۱۳۱۵ش، فردوسی در برابر پادشاه ایران برخلاف سایر رعایای سلطان که بر زمین نشسته یا ایستاده‌اند، بر صندلی نشسته است. نشستن بر صندلی علاوه بر اینکه خرق عادت است در نمایش رعایا در برابر سلطان، فردوسی را نسبت به افرادی که روبه‌روی وی نشسته‌اند و احتمالاً کتابی به زبان عربی در پیش رو دارند، از شرافت بالاتری برخوردار کرده است. تسبیح در دست فردی که روبه‌روی فردوسی نشسته است، می‌تواند نشانه‌ای از عربی بودن کتابی که وی در دست دارد باشد. در این اثر دال‌های دیگری که نماد پادشاهی ایران باستان هستند، به کمک نماد زبان

فارسی، فردوسی، آمده‌اند تا شکوه فرهنگ ایران باستان را به نمایش بگذارند؛ نماد شیر و خورشید، تاج و تخت کیانی و معماری ایران باستان از فرم‌ها و نشانه‌هایی هستند که در اثر هادی تجویدی ذهن مخاطب را به فرهنگ ایران باستان هدایت می‌کنند (تصویر ۱۰).

۳- نوروز؛ مراسم سلام به پادشاه

در نگارگری معاصر موضوع نوروز باستانی در پیوند با پادشاهی ایران ظاهر گشته است. در نگارگری معاصر ضمن اینکه جشن نوروز به‌عنوان یک جلوه فرهنگی ایران باستان بوده، دال یا نشانه‌ای است که شکوه پادشاهی ایران را مدلول خود ساخته است. این شکوه پادشاهی را می‌توان در مراسم سلام نوروزی به پادشاه ایران از سوی اتباع سرزمین‌های ایران و انیران مشاهده کرد. ایجاد فضایی که نشان‌دهنده سلام نوروزی به پادشاه ایران باشد، دال مرکزی نگارگری است که در آثاری با موضوع نوروز به‌عنوان سنت ایران باستان تحت تأثیر گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا پدید آمده‌اند. این حالت در فضای معماری ایران باستان شکل گرفته است. گاهی سلام نوروزی و نظم حاکم بر این جشن باشکوه، در غیبت پادشاه بوده و معماری ایران باستان، فرّ و شکوه پادشاهی ایران را به نمایش می‌گذارد. فرم خاصی در نگارگری معاصر که نشانه نوروز باشد، طراحی نشده است، اما ایجاد فضایی که سلام نوروزی را در معماری باشکوه ایران باستان به تصویر می‌کشد، دلالت بر شکوه فرهنگ ایران باستان دارد (تصاویر ۱۱ و ۱۲).

نتیجه‌گیری

باستان‌گرایی در تاریخ معاصر ایران ریشه در اندیشه‌های ناسیونالیسم غربی در اواخر قرن هجدهم دارد. در ایران، ناسیونالیسم غربی با گرایش فرهنگی رواج یافته است و در نهایت گفتمانی تحت عنوان «گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا» شده که در تحولات نگارگری معاصر ایران تأثیرگذار بوده است. این گفتمان آثاری از نگارگری معاصر ایران را در مسیری هدایت کرده است که برای حفظ فرهنگ ایران باستان به‌منظور ساختن ایرانی نوین تصویرپردازی شده‌اند.

تأثیر گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا بر نگارگری معاصر ایران سبب شده است که موضوع آثار مزبور در ارتباط با «فرهنگ ایران باستان» قرار گیرد؛ شخصیت‌های ایران باستان (کوروش هخامنشی، خسرو انوشیروان، خسرو پرویز، باربد و رستم)، زبان فارسی، جشن نوروز و معماری ایران باستان از موضوعاتی هستند که مورد توجه نگارگران قرار گرفته‌اند. هر یک از این موضوعات نماینده یک یا چند شاخص فرهنگی ایران باستان بوده‌اند که در یک اثر نگارگری بازتاب یافته‌اند و جلوه‌ای از فرهنگ ایران باستان را با هدف حفظ و احیای آن به نمایش گذاشته‌اند.

تحلیل نشانه‌شناسی گفتمانی - انتقادی آثار نگارگری معاصر ایران تحت تأثیر گفتمان ملی‌گرایی باستان‌گرا نشان می‌دهد که ارزش‌های فرهنگی ایران باستان در قالب عناصر تصویری خاصی در نگارگری نمایان شده‌اند و این عناصر همان دال‌ها یا نشانه‌هایی هستند که مدلول‌هایی را برای حفظ و احیای فرهنگ ایران باستان مدنظر داشته‌اند. مدلول «فرّ پادشاهی ایران» با دال‌ها یا نشانه‌های «تاج و تخت کیانی»، «رعایای فرمان‌بردار در خدمت پادشاه فرمانروا» و «تجمل دربار شاهنشاهی» تصویرپردازی شده است که شکوه پادشاهی ایران باستان را برای مخاطب تداعی کند. «زبان فارسی» دیگر شاخص فرهنگی است که دال مرکزی آن فردوسی است که به‌عنوان نماد زبان فارسی در برابر زبان عربی در نگارگری تصویرگری شده است. «نوروز» شاخص فرهنگی دیگری از ایران باستان است که در نگارگری معاصر ایران با مراسم سلام نوروزی به پادشاه در فضای معماری ایران باستان، مدلول «شکوه پادشاهی ایران باستان» شده است و فضای خاصی که در این موضوع طراحی شده است، دال یا نشانه لازم برای مدلول ذهن مخاطب را فراهم کرده است. گفتمان باستان‌گرایی در آثار نگارگران متأخر ایرانی، در پژوهش‌های آتی می‌تواند مورد توجه سایر پژوهشگران قرار گیرد.

پی‌نوشت

¹ Nationalist.

² Simpson.
³ Theo van Leeuwen.

دهمین دوسالانه ملی نگارگری ایران (۱۳۹۵).
 تهران: مؤسسه توسعه هنرهای تجسمی معاصر.

رجبی، زینب و قاضی‌زاده، خشایار (۱۳۹۷، پائیز).
 تحلیل جامعه‌شناختی بازتاب تحولات اجتماعی در
 آثار نگارگری حسین بهزاد. *مطالعات*
فرهنگ - ارتباطات. ۱۹۵-۲۲۷. Doi:
[10.22083/jccs.2018.128165.2411](https://doi.org/10.22083/jccs.2018.128165.2411)

رضایی نبرد، امیر (۱۳۹۴، پائیز و زمستان)، تأثیر و
 تأثرات مدرسه صنایع قدیمه و موزه هنرهای ملی در
 نگارگری معاصر مطالعه موردی: محمود فرشچیان،
نگارینه (هنر اسلامی). ۱۰۸-۱۲۷. Doi:
[10.22077/NIA.2015.655](https://doi.org/10.22077/NIA.2015.655)

سیاسر، مصطفی، زاهد، سیدسعید، جوانی، اصغر و
 فهیمی‌فر، اصغر (۱۳۹۹، بهار). بررسی
 جامعه‌شناختی نگاره پناه (۱۳۵۶) اثر محمود
 فرشچیان، *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در*
ایران. ۱۶۱-۱۸۶. Doi:
[10.22059/JISR.2020.287194.917](https://doi.org/10.22059/JISR.2020.287194.917)

شرح مجموعه گل (ویژه چهارمین نمایشگاه
 دوسالانه نگارگری ایرانی اسلامی) (۱۳۷۸).
 تهران: انجمن هنرهای تجسمی و انتشارات یساولی
 با همکاری موزه هنرهای معاصر تهران.

طبری، محمد بن جریر (۱۳۶۲). *تاریخ طبری یا*
«تاریخ الرسل و الملوک»، ترجمه ابوالقاسم
 پاینده، تهران: اساطیر.

فروزانی، سید ابوالقاسم (۱۳۹۰). *غزنویان از پیدایش*
تا فروپاشی، تهران: سمت.

قجری، حسینعلی و نظری، جواد (۱۳۹۲). *کاربرد*
تحلیل گفتمان در تحقیقات اجتماعی، تهران:
 جامعه‌شناسان.

کاتم، ریچارد (۱۳۷۱). *ناسیونالیسم در ایران*،
 ترجمه احمد تدین، تهران: کویر.

کشمیرشکن، حمید (۱۳۹۴). *هنر معاصر*
ایران (ریشه‌ها و دیدگاه‌های نوین)، تهران: نشر
 نظر.

مریدی، محمدرضا (۱۳۹۷). *گفتمان‌های فرهنگی و*
جریان‌های هنری ایران؛ کندوکاوی در

منابع

آبراهامیان، پرواند (۱۳۸۹). *ایران بین دو انقلاب*، ترجمه
 احمد گل‌محمدی و محمدابراهیم فتاحی ولیلایی،
 تهران: نی.

آیتی، عبدالحمید (۱۳۸۶). *قصه بارید و ۲۰ قصه*
دیگراز شاهنامه، تهران: فرزانس روز.

افتخاری، محمود (۱۳۸۱). *نگارگری ایران دوره*
معاصر (۱۳۰۰-۱۳۵۰ش)، تهران: زرین و سیمین.

افشاری، مرتضی و رجبی، زینب (۱۳۹۷، اردیبهشت).
 بررسی تأثیرات طراحی و نقوش هنر هخامنشی و
 ساسانی بر آثار استاد مجید مهرگان، **نگره**، ۳۲-۵۳.

Doi: [10.22070/NEGAREH.2018.706](https://doi.org/10.22070/NEGAREH.2018.706)
 بلوکباشی، علی (۱۳۸۱). *نوروز جشن نوزایی*
آفرینش، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.

بیگدلو، رضا (۱۳۸۰). *باستانگرایی در تاریخ معاصر*
ایران، تهران: نشر مرکز.

توکلیان، جلال (۱۳۸۷). *تاریخ‌نگاری انتقادی*،
شهروند، شماره ۴۲.

حقایق، آدین و سجودی، فرزاد (۱۳۹۴، تابستان). تحلیل
 معناشناختی دو نگاره از شاهنامه فردوسی براساس
 الگوی نشانه‌شناسی اجتماعی تصویر، *هنرهای*

زیبا - هنرهای تجسمی، ۵-۱۲. Doi:
[10.22059/JFAVA.2015.55505](https://doi.org/10.22059/JFAVA.2015.55505)

حق‌پرست، معصومه و مبینی، مهتاب (۱۳۹۷، بهار و
 تابستان). بررسی نقوش سازها در ایران باستان و
 شناخت جایگاه و اهمیت موسیقی در آن دوران،
جلوه هنر، ۱۰۱-۱۱۶. Doi:
[10.22051/JJH.2017.11726.1160](https://doi.org/10.22051/JJH.2017.11726.1160)

خداام‌محمدی، مریم؛ رهبرنیا، زهرا و مریدی،
 محمدرضا (۱۴۰۲، دی). نوگرایی نگارگری در
 گفتمان‌های اجتماعی ایران معاصر با تمرکز بر
 رویکرد تحلیل گفتمان «ارنست لاکلا و شانتال
 موفه»، **نگره**، ۱۷۹-۱۹۹. Doi:
[10.22070/NEGAREH.2021.13669.2662](https://doi.org/10.22070/NEGAREH.2021.13669.2662)

دل‌زننده، سیامک (۱۳۹۷). *تحولات تصویری هنر*
ایران؛ بررسی انتقادی، تهران: نظر.

Delzende, S., (2018). *The Visual Evolution of Iranian Art; A Critical Review*, Tehran: Nazar Publication, (Text in Persian).

Eftekhari, M., (2002). *Persian Miniature Painting in the Contemporary Period (1921 - 1971)*, Tehran: Zarrin & Simin Publication, (Text in Persian).

Explanation of the Fower Collection (1999), Tehran: The Association of Visual Arts & Yassavoli Publication in Collaboration with Tehran Museum of Contemporary Art (Text in Persian).

Foruzani, A., (2011). *The Ghaznavid's Rise & Fall*, Tehran: Samt Publication, (Text in Persian).

Ghahramani, M., (2013). *Translation and Critical Discourse Analysis: A Semiotic Approach*, Tehran: Author's Publication, (Text in Persian).

Ghajari, H.; Nazari, J., (2013). *The Application of Discourse Analysis in Social Research*, Tehran: Jameshenasan Publication, (Text in Persian).

Haghighayegh, A.; Sojoodi, F. (2015). Semantic Analysis of Two Paintings of Firdausi Shahnameh: An Analysis of the Cultural Semiotic Model, *Journal of Fine Arts (Honarha-y Ziba)*, 2(20), 5-12, (Text in Persian).

Haghighparast, M.; & Mobini, M., (2018). A Study of Musical Instrument's Motif in Ancient Iran and Identification of the Music's Position and Importance in That Era, *Journal of Jelve-y Honar (Glory of Art)*, 10(1), 101-116 (Text in Persian).

Keshmirshakan, H., (2015). *Contemporary Iranian Art*, Tehran: Nazar Publication, (Text in Persian).

Khodammohammadi, M.; Rahbarniya, Z.; & Moridi, M., (2023). Modernity of Persian Painting in Social Discourses of Contemporary Iran Focusing on Ernesto Laclau's and Chantal Mouffe's Discourse Analysis Approach, *Journal of Fine*

جامعه‌شناسی نقاشی ایران معاصر، تهران: کتاب آبان و دانشگاه هنر.

میرزایی‌مهر، علی‌اصغر (۱۴۰۳). *باستان‌گرایی در هنر قاجار*، تهران: پیکره.

ناصری‌پور، محمد (۱۳۸۳). *آفرین بر قلمت ای بهزاد: زندگی و آثار حسین بهزاد*، تهران: سروش. *نگاره‌ها (منتخبی از آثار پنجمین نمایشگاه دوسالانه نگارگری ایرانی اسلامی)* (۱۳۸۱). تهران: مؤسسه توسعه هنرهای تجسمی.

نظامی گنجه‌ای، حکیم (۱۳۸۵). *مخزن‌الاسرار* (با تصحیح و حواشی حسن وحید دستگردی، به کوشش سعید حمیدیان)، تهران: قطره.

ویسهوفر، یوزف (۱۳۷۷). *ایران باستان (از ۵۵۰ پیش از میلاد تا ۶۵۰ پس از میلاد)*، ترجمه مرتضی ثاقب‌فر، تهران: ققنوس.

یارشاطر، احسان (۱۳۸۹). *تاریخ ایران کمبریج (جلد سوم) قسمت سوم ساسانیان*، ترجمه تیمور قادری، تهران: مهتاب.

References

Abrahamian, E. (2010), *Iran Between Two Revelutions*, translated by: Ahmad Golmohammadi & Mohammad Ebrahim Fattahi Valilayi, Tehran: Ney Publication, (Text in Persian).

Afshari, M., & Rajabi, Z., (2018). The Research on the Effects of Achaemenid and Sassanid Art Drawing and Motifs on the Works of Majid Mehregan, *Negareh journal*, 13(45), 32-51, (Text in Persian).

Ayati, A., (2007). *The Story of Barbad and 20 Other Stories from the Shahnameh*, Tehran: Farzan rouz Publication, (Text in Persian).

Bigdeloo, R., (2001). *Archaism in the Contemporary History of Iran*, Tehran: Markaz Publication, (Text in Persian).

Bulookbashi, A., (2002). *Nowruz*, Tehran: Cultural Research Office, (Text in Persian).

- Simpson, M. (2008). *Mostly Modern Miniatures: Classical Persian Painting in the Early Twentieth Century*, Muqarnas, pp. 359-396.
- Tabari, M., (1983). *History of the Prophets and Kings*, Tehran: Asatir Publication, (Text in Persian).
- Tavakolian, J., (2008). Critical Historiography, *Shahrvand Journal*, (42), (Text in Persian).
- The 10th Iranian National Biennial of Persian Painting*,. (2016), Tehran: Institute for the Development of Contemporary Visual Arts, (Text in Persian).
- The 5th Traditional Iranian Painting Biennial* (2002), Tehran: Institute for Promotion of Visual Arts.
- Van leeuwen, T. (2005). *Introducing Social Semiotics*. Routledge (Taler & Francis Group).
- Wiesehofer, J. (1998). *Ancient Persia: form 550 BC to 650 AD*, Translated by: Morteza Saghebfar, Tehran: Ghoghnoos Publication, (Text in Persian).
- Yarshater, E. (2010). *The Cambridge history of Iran (The third volume) Part Three: Sassanids*, Translated by: Timur Qaderi, Tehran: Mahtab Publication, (Text in Persian).
- Arts(Honarha-y Ziba)*, 17(64), 176-199, (Text in Persian).
- Mirzaeimehr, AA., (2024). *Archaism in Qajar Art*, Tehran: Peykereh Publications, (Text in Persian).
- Moridi, MR., (2018). *Cultural Discourses and Artistic Trends in Iran; An Exploration into the Sociology of Contemporary Iranian Painting*, Tehran: Ketab Aban & daneshgah honar Publication, (Text in Persian).
- Naseripour, M., (2004). *The Life & Works of Iranian Miniature Painters Hossein Behzad*, Tehran: Soroush Publication, (Text in Persian).
- Nizami, G., (2006). *Makhzan Al-Asrar*, Tehran: Ghatreh Publication, (Text in Persian).
- Pourmokhtar, S. & Afshari, M. (2019). *Artwork Interpretations in Old and Contemporary Epic Iranian Miniatures*, Journal of History Culture and Art Research, pp. 201-208.
- Rajabi, Z., & Ghazizadeh, Kh. (2018). Sociological Analysis of the Reflection of Social Evolutions in the Artworks of Hussein Behzad, *Journal of Culture – Communication Studies (Motale'at-e Farhang-Etela'at)*, 19 (43) 195 -227, (Text in Persian).
- Rezaei Nabard, A. (2015). The Impact and Effects of the Old Handicrafts School and the National Museum of Art on Contemporary Iranian Painting Case Study: Mahmoud Farshchian, *Journal of Negarineh Islamic Art*, 2(7), 108-127, (Text in Persian).
- Richard, K, (1992), *Nationalism in Iran*, Translated by: Ahmad Tadayon, Tehran: Kavir Publication, (Text in Persian).
- Siasar, M.; Zahed, S.;& Javani, A., Fahimifar, A. (2020). Sociological Consideration of "Panah" Painting (1356) by Mahmood Farshchian, *Quarterly of Social Studies and Research in Iran (Motale'at va Tahghihat'e Ejtemaei)* 9(1), 161-186 (Text in Persian).